

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

КУРОВСЬКА І.А.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ДОСЯГНЕННІ МЕТИ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті аналізуються умови, за яких судова система України відповідатиме стандартам і передовим практикам Європейського Союзу під час дотримання загально визнаного фундаментального принципу, а саме принципу верховенства права. Наголошується, що для судочинства і застосування судової юрисдикції доцільно максимально орієнтуватися на кращий досвід європейських країн, де вже вироблені й успішно функціонують стандарти незалежності суддів і судів, що є гарантією формування правової держави, а принцип верховенства права є пріоритетним принципом їх життєдіяльності.

Ключові слова: *принцип, суди, правосуддя, верховенство права, правова держава, євроінтеграція, правова система.*

В статье анализируются условия, при которых судебная система Украины будет отвечать стандартам и передовым практикам Европейского Союза, соблюдая общепризнанный фундаментальный принцип, а именно принцип верховенства права. Отмечается, что для оптимизации процесса евроинтеграции Украине целесообразно максимально ориентироваться на лучший опыт европейских стран, где уже построены и успешно функционируют демократические и по-настоящему правовые государства, а принцип верховенства права является приоритетным принципом их жизнедеятельности.

Ключевые слова: *принцип, суды, правосудие, верховенство права, правовое государство, евроинтеграция, правовая система.*

In the article analyzed the conditions under which the Ukrainian judicial system will meet the standards and best practices of the European Union, while adhering to the generally accepted fundamental principle, namely the principle of rule of law. It is noted that for legal proceedings and the application of judicial jurisdiction it is expedient to focus as much as possible on the best experience of European countries, where the standards of independence of judges and courts have already been worked out and successfully functioning, which guarantees the formation of a law-governed state, and the principle of rule of law is a priority principle of their life.

Key words: *principle, courts, justice, rule of law, law state, eurointegration, legal system.*

Вступ. Серед основних умов повної інтеграції України в європейський правовий простір є не тільки формальна участь країни в європейських інтегративних системах, якими є Рада Європи, до якої Україна вже інтегрована, а також Європейський Союз, членом якого вона прагне стати у найближчому майбутньому, а й реальне прийняття нею європейських демократичних цінностей та, у першу чергу, трансформація країни у демократичну та правову державу.

Останнє можливе тільки на основі перебудови національної правової системи у повній відповідності до європейської за умови дотримання загально визнаного фундаментального принципу – принципу верховенства права.

© КУРОВСЬКА І.А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору забезпечення наукової діяльності (Інститут законодавства Верховної Ради України)

Постановка завдання. Метою статті є аналіз шляхів реалізації принципу верховенства права в досягненні мети справедливого правосуддя.

Результати дослідження. Першими кроками на шляху євроінтеграції для України стало прийняття у 1996 р. Конституції України, в якій, відповідно до європейських стандартів, країна проголосила себе демократичною та правовою державою, а фундаментальним принципом розбудови на своїй території саме такої держави було проголошено принцип верховенства права. Отже, за ст. 8 Конституції України, в Україні діє принцип верховенства права [5]. При цьому саме цей принцип визнано законодавцем найважливішим чинником процесу максимального наближення законодавства та правової системи України із законодавством та правовою системою ЄС, адже тільки за умови дотримання цього принципу й оптимальної його реалізації в життєдіяльності українського суспільства держава Україна може стати справді демократичною та правовою.

Послідовне втілення в життя принципу верховенства права можливе тільки за умов сильної, незалежної та неупередженої судової влади. У країнах-членах Європейського Союзу суду належить центральне місце у цьому процесі. Адже саме він уособлює справедливість, ставить «останню крапку» в пошуку й утвердженні права під час вирішення певних справ. Чим вищий у країні авторитет суду і правосуддя, чим більшу незалежність має суд у взаємовідносинах із законодавчою і виконавчою владою, тим вищий рівень правосуддя та демократичності самої держави, тим надійніше захищені від можливих посягань права і свободи громадян. Саме це зумовило суттєве зростання ролі та розширення сфери компетенції судової влади в сучасному світі. Як зазначається в західній літературі, по всій Європі як національні, так і наднаціональні суди стали відігравати набагато активнішу і вагомішу роль у вирішенні важливих і суперечливих суспільних питань, які раніше вирішувалися урядом. Дедалі більше серйозних судових рішень, що мають суттєві політичні наслідки, почало з'являтися також в інших регіонах світу, зокрема у посткомуністичному просторі.

Умовою втілення принципу верховенства права у діяльність Конституційного Суду України є наповнення його конституційно-правового статусу новим змістом повноважного органу конституційної юрисдикції, що дасть змогу побачити чимало «сплячих» норм Закону України «Про Конституційний Суд України», зокрема щодо статусу колегії Суду, учасників присутності у конституційному провадженні тощо.

Правами й обов'язками Конституційний Суд як спеціальний орган державної влади наділений не взагалі, а стосовно його предметів відання. Функції суду зумовлені його повноваженнями і здійснюються у сфері конституційної юрисдикції, що характеризує його компетенцію, до якої не належать будь-які спори за фактами. У цьому розумінні ми виходимо з того, що поняття «компетенція» будь-якого органу державної влади охоплює лише ті його повноваження, що спрямовані на правовідносини зовнішнього характеру – так звані компетенційні повноваження. Такі повноваження не можна розглядати у відриві від функцій Конституційного Суду, який займає важливе місце в системі органів державної влади. Юрисдикція, яка визначена нормами Конституції і законів України щодо його статусу, дає змогу Конституційному Суду мати різнобічні зв'язки, застосовувати свої повноваження стосовно будь-яких органів державної влади, зокрема вимагати від них необхідну інформацію, пояснення, запрошувати для участі у засіданнях їх представників тощо.

Аналізуючи сучасну політико-правову ситуацію в Україні, ми бачимо, що перші спроби побудувати демократичну, соціально-правову державу не принесли бажаних результатів. Основною причиною, на нашу думку, є неправильне розуміння змісту правової держави і сутності принципу верховенства права.

Кількість наукових праць, що зростає упродовж років, зокрема, українських науковців, присвячених темі правової держави і принципу верховенства права, є свідченням актуальності цієї теми, а значить, складності її проблем.

У своїх дослідженнях відомий український теоретик права А.М. Колодій пропонує розробити загальнотеоретичну конструкцію «нові структури права і його принципи», що має «служити формуванню нового праворозуміння, яке тільки зароджується в Україні» [3, с. 33–38; 4, с. 12–17].

Так, А. Заєць вважає, що на шляху побудови правової держави в Україні необхідно обов'язково обмежити повноваження державної влади. Він звертає увагу на важливість зміни суспільної культури та ідеології народу, засвоєння при цьому світового досвіду [4, с. 126–128].

Отже, усі ці вчені пропонують керуватися принципом верховенства права, дотримання якого забезпечить можливість розбудови дійсно правової держави.

Як слушно зазначає С.П.Головатий, Україна також після ратифікації у 1997 р. Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) засвідчила, що вона повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про визнання обов'язковою юрисдикції Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях щодо тлумачення і застосування Конвенції, а отже, і тлумачення Європейським Судом поняття «верховенства права» [1].

У кожній державі рішення Конституційного Суду у справах про тлумачення норм конституції чи законів становлять особливу групу актів. Будь-який правозастосовувач зобов'язаний керуватися тим розумінням Конституції, яке міститься у відповідному рішенні чи висновку Конституційного Суду. Нормативні роз'яснення не мають містити самостійних правових норм регулятивного значення. Під час виявлення прогалини у законодавстві тлумачення у власному значенні офіційної інтерпретації не застосовується. Отже, ці загальні правила тлумачення властиві всім зарубіжним країнам. Наприклад, в Англії тлумачення здійснюється на основі статутного права. Закон «Про об'єднання законодавчих актів, що стосується тлумачення актів Парламенту, і про подальше скорочення викладення понять, які використовуються в актах Парламенту» від 30 серпня 1889 р. (умовно – «Закон про тлумачення») містить три змістовних частини.

У першій підтверджено дію певних норм права про тлумачення, що існували до ухвалення цього закону; друга включає саме норми про тлумачення, які набувають чинності поряд із Законом про тлумачення; третя частина містить допоміжні правові норми. Крім того, Закон встановлює два загальних принципи тлумачення норм права. Перший полягає в застосуванні норм цього акта лише у випадках, коли в законах не передбачено спеціального значення терміна чи поняття або з їх тексту не випливає іншого значення. Другий принцип полягає у встановленні зворотної дії тлумачення правових норм. Реалізація цього принципу в Законі про тлумачення передбачає правило, коли майже у кожній його нормі вказано, до яких законів, ухвалених до або/та після набуття сили Законом про тлумачення, її застосовують. Передбачені випадки обмеження абстрактного тлумачення, на що вказує ст. 40: положення Закону про тлумачення не застосовуються до тлумачення іншого закону, який ухвалений до набуття Законом про тлумачення чинності, якщо перший закон змінює чи доповнює другий.

Звертає на себе увагу одна особливість, коли викладенню загальних і спеціальних термінів та понять, що сприяє їх однаковому розумінню, у вказаному законі про тлумачення присвячено 10 статей.

Досвід тлумачення норм права в Англії ґрунтується не лише на статутному праві. У разі, коли суб'єкт права не знайде законодавчого встановлення правил тлумачення правових норм, він використовує правила звичаєвого права, які формувалися упродовж усього розвитку англійського права і є його джерелом.

Законодавство закріплює також правила, які регулюють процес визначення смислу норм права. Це характерно для Болгарії, Угорщини, Польщі, в законах яких встановлено критерії адекватності отриманого результату тлумачення дійсному змісту правових норм. За ст. 46 Закону Болгарії «Про нормативні акти», приписи нормативних актів тлумачаться в значенні, яке найбільше відповідає іншим приписам, усьому акту, що тлумачиться, головним засадам права та правилам моралі.

Варто підкреслити, що традиції проведення офіційного тлумачення пов'язані у зарубіжних країнах зі створенням окремих органів судової системи, яким надані повноваження. Тлумачення Конституції здійснюють конституційні суди Албанії, Болгарії, Російської Федерації, Угорщини, Німеччини, Молдови, Грану, Узбекистану, Мадагаскару, Судану та ін. У Польщі та Іспанії ці функції виконує Конституційний трибунал, у Франції – Конституційна Рада. Але повноваження цих органів щодо роз'яснення правових норм мають різний обсяг. Не всі вони мають право на нормативне офіційне тлумачення.

Наприклад, у Вірменії, Латвії, Грузії, Таджикистані нормативне тлумачення здійснюють вищі органи законодавчої влади цих країн, а конституційні суди надають лише казуальне тлумачення в процесі здійснення конституційного контролю.

Широкою компетенцією наділений Конституційний Суд Латвійської Республіки, і це стоїть таких важливих напрямів:

1) Конституційний Суд розглядає питання щодо відповідності правових норм не тільки Конституції, а й іншим правовим нормам вищої юридичної сили. Закон особливо підкреслює повноваження, коли Конституційний Суд не концентрує увагу тільки на конституційних питаннях, а й допомагає забезпечити впорядкування ієрархії прав на всіх рівнях;

2) Конституційний Суд нині має розглядати справи не тільки щодо відповідності виданих Кабінетом Міністрів і Президентом нормативних актів, а й відповідність інших, зокрема адміністративних, актів правовим нормам вищої юридичної сили.

Іншим шляхом законодавство регулює питання офіційного тлумачення норм права в країнах, де поширено позитивне право власних традицій. У більшості з них тлумаченням норм конституції займаються судові органи загальної юрисдикції.

Отже, крім судових органів спеціальної чи загальної юрисдикції, офіційне тлумачення норм права можуть надавати органи, які ухвалили відповідну правову норму в порядку підзаконної чи делегованої законотворчості. Таким чином, досвід країн Європи в тлумаченнях норм права йде шляхом створення спеціальних органів із метою надання офіційних нормативних і казуальних роз'яснень. При цьому навіть у тих країнах, де повноваження щодо офіційного тлумачення належать до компетенції законодавчого органу, конституційний суд здійснює контроль за правильністю тлумачення конституції парламентом.

Таким чином, зупиняючись на прикладах зарубіжної практики здійснення офіційного тлумачення норм права уповноваженими суб'єктами, не можна не побачити певної типовості цієї юрисдикційної компетенції. Наша мета полягала у тому, щоб запропонувати полемічне відношення до наявної щодо конституційного правосуддя практики, висловити власне ставлення в смислі роз'яснення і мотивації, які висвітлюють нашу позицію щодо окремих рішень Конституційного Суду України. Це і створює транспарентність, раціональність судової практики, сприяє якості методу ухвалення рішення, а головне, викликає необхідну аргументацію науки щодо визнання і довіри до конституційної юрисдикції і формує правову культуру на основі принципу верховенства права.

Політико-правовий світогляд в Україні формується і розвивається поряд із засвоєнням світового досвіду судового контролю за охороною Конституцій, на підґрунті поступового розвитку судової охорони конституційних засад суспільного і державного устрою, забезпечення гарантованих прав і свобод людини і громадянина. Дедалі більше в сучасній правосвідомості громадян набуває поширення популярна ідея судового контролю за конституційністю законів, який являє здатність конституційного правосуддя забезпечувати вищу «критику» законів із позицій верховенства права.

Аналіз практики конституційного правосуддя в Україні, на наш погляд, свідчить, що його актуальність і важливість для стабілізації політичного клімату в країні, зміцнення почуття законності серед членів суспільства дедалі більше зростає. Водночас захист Конституції України судом спеціальної юрисдикції сприяє реальним досягненням в очах народу пріоритетів демократії, людських цінностей, справедливості організації влади, над якою існує судовий контроль, стверджуючи, що правотворчість парламенту має формуватися виключно в межах Конституції України. Важливо підкреслити, що забезпечення рівності всіх перед законом і судом, судовий захист конституційних прав і свобод людини є кінцевою метою такої діяльності Конституційного Суду, яка покликана виконувати своє головне призначення – сприяти верховенству права у формуванні конституційно бездоганної нормативної бази.

Держава і суспільство схвалюють діяльність Конституційного Суду України, яка орієнтується на верховенство права і безумовне дотримання суспільної стабільності. Звернення Суду не тільки до міжнародно-правових актів, але й до правозастосовчої практики Європейського Суду з прав людини сприяє як прямому втіленню норм і принципів міжнародного права в українське законодавство, так і сприйняттю Конституційним Судом світових правових звичаїв і стандартів.

Конституційне правосуддя є нині одним із визначальних чинників формування сучасної законодавчої системи, і критерієм її перевірки має бути верховенство права в конституційному порівнянні відповідності принципів і понять чинних законів та інших нормативно-правових актів засадам правового статусу громадянина, держави, суспільства.

Не можна наблизитись до розуміння діяльності Конституційного Суду, який щодо кожної справи шукає право, якщо не приділити належної уваги вивченню таких категорій, які містяться у рішеннях, – це висновок Суду і його правової позиції.

Висновок Конституційного Суду – це узагальнюючий результат всебічного, об'єктивного дослідження нормативно-правового акта, який оспорується на предмет його конституційності, або коли Суд проводить офіційне тлумачення норм Конституції та законів України.

Висновок Конституційного Суду міститься в мотивувальній або резолютивній частині рішення, і в ньому формується остаточний юридичний підсумок послідовного викладення аргументів і пояснень, які становлять констатацію і підсумовуючу частину кожного рішення.

Разом із тим Конституційний Суд висловлює в рішеннях і власну правову позицію, яку ми розуміємо як оціночну категорію, як цінність виявлення ознак і змісту того, що таким є право з точки зору Конституції в конкретних правовідносинах.

У правових позиціях Суду ми маємо його відношення до певних правових проблем, яке закріплюється у рішеннях. Сформулювати правову позицію означає дослідити аргументи та висновки Суду, які створюють його інтелектуально-юридичний зміст, а цього можна досягти шляхом тлумачення конституційних норм у системному зв'язку з галузевим правом. Характерною особливістю є те, що правова позиція, яка висловлюється Конституційним Судом, не тільки має застосовуватись до інших аналогічних випадків, але й пов'язує, власне, подальші дослідження і висновки Суду у нових його рішеннях, тобто застосовується посилення на правову позицію, яка була раніше сформульована Судом з аналогічного аналізу правових явищ.

Органи державної влади, громадяни, які звертаються до Суду, розцінюють правову позицію як уже встановлений факт, що означає, наприклад, що факт визнання норми закону неконституційною не може встановлюватися повторно ані Конституційним Судом, ані будь-яким іншим органом державної влади.

Правові позиції Конституційного Суду України можуть міститися як у рішеннях, так і у висновках і ухвалях про відмову в розгляді конституційного подання або звернення.

Порядок тлумачення правових позицій зумовлений положенням Конституції України і, головне, верховенством права.

Особливе значення правових позицій полягає у тому, що вони створюють конституційну чистоту смислу і тексту законів, які приймаються і є найвагомим аргументом, що береться до уваги під час проведення наукової експертизи у парламенті, на неї посилаються народні депутати України як на незаперечний доказ щодо забезпечення конституційності законопроектів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України.

Висновки. Таким чином, судова система України відповідатиме стандартам і передовим практикам Європейського Союзу під час дотримання загальновизнаного фундаментального принципу, а саме принципу верховенства права. Наголошується, що для судочинства і застосування судової юрисдикції доцільно максимально орієнтуватися на кращий досвід європейських країн, де вже вироблені і успішно функціонують стандарти незалежності суддів і судів, що є гарантією формування правової держави, а принцип верховенства права є пріоритетним принципом їх життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С.П. Головатий. – К., 2009. – 44 с.
2. Договір про Європейський Союз : Міжнародний документ від 07.02.1992 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
3. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А.П. Заєць. – К. : Парламентське видавництво, 1999. – 248 с.
4. Колодій А. Демократія, верховенство права та права людини у контексті європейської інтеграції України / А. Колодій // Повітряне і космічне право: Юридичний вісник. Наукові праці Національного авіаційного університету. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2008. – 74 с.
5. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України. – 2010. – № 7. – С. 12–17.
6. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
7. Статут Ради Європи : Міжнародний документ від 05.05.1949 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001.